

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԲԱՌԱԿԵՐՏՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ

Հայոց լեզուի բառապաշարը, որ ամփոփուած է մեր տպագիր բառարաններուն մէջ, մշտական փոփոխութեան մէջ է եւ կարիք ունի վերանայման, վերանորոգութեան ու վերակերտութեան:

Հայոց լեզուի պատմութենէն մեզի յայտնի է թէ Հայերէնի բառազանձը, հազարամեակներու ընթացքին, մեծամեծ փոփոխութիւններ կրելով, ինքզինք յղկած, մշակած ու հարստացուցած է՝ կիրառելով բառաշինութեան բոլոր հնարաւոր միջոցները: Այս իմաստով, մեծ թիւով բառեր մաշելով եւ հիննալով, գործածութեանէն դուրս մղուած են, այլ բառեր, իմաստափոխուելով՝ կորսնցուցած են իրենց թարմութիւնը, այժմէականութիւնն ու ազդուութիւնը: Իմաստափոխութեան պարագային բառերն զգեցած են նոր երանգ ու իմաստ, եւ՝ կրկին մտած գործածութեան մէջ:

Հայերէնը իրեւ հնդեւրոպական լեզուաընտանիքին պատկանող լեզու, իր հիմք լեզուէն ստացած բառային սահմանափակ ատաղձին վրայ հիմնուած, դարերու ընթացքին ստեղծած է բառակազմութեան ինքնուրոյն ձեւեր եւ զանոնք յաջողապէս մշակելով եւ կիրառելով, ձեռք ձգած է շատ հարուստ բառապաշար:

Հայոց լեզուի բառապաշարի հարստացման հիմնական աղբիւրներ կը նկատուին

- ա. Արմատ կամ արմատական բառեր
- բ. Ստացուածքային բառեր
- գ. Գաւառական բառեր
- դ. Բառակազմական հնարաւորութիւններ
- ե. Բառայապաւումներ
- զ. Բառապատճենումներ
- է. Միջազգային բառափոխառութիւններ
- ը. Բայափոխութիւններ եւ
- թ. Բառալրանային բառեր

Ա. Արմատ կամ Արմատական Բառեր: Բառի անբաժանելի ու քարացած մասը, որ կրնայ, ինչպէս Աճառեան կ'ըսէ՝ «գումարուիլ ու բազմապատկուիլ», բայց չի կրնար «Հանուիլ ու բաժանուիլ»: Հայոց լեզուն ունի հնդեւրոպական ծագում ունեցող 927 արմատ: Հայոց լեզուի բառային հիմնական բառապաշարի կորիզը հանդիսացող արմատները, ինչպէս կարելի է տեսնել, թիւով խիստ սահմանափակ են: Այս սահմանափակութիւնը անպատեհութիւն չի ներկայացներ, այլ ընդհակառակը, կ'երաշխաւորէ արմատներուն երկարակեցութիւնը, ինչպէս նաեւ հնարաւորութիւն կ'ընծայէ նորանոր ու անթիւ բառերու ստեղծման: Առ ի հետաքրքրութիւն, նշենք նաեւ որ Հայերէնը ունի 153 բնածայն եւ 3680 անծանօթ արմատ: Տեղին է յիշատակել, որ մեր լեզուի պատմութեան մէջ եղած է ժամանակ, երբ մեր լեզուն զբաղած է արմատակազմութեամբ: Արմատաստեղծման, ինչպէս նաեւ անծանցատեղծման վաղագոյն շրջանը անցած է, եւ ներկայիս, արմատական ու անծանցական բառեր կամ արմատներ չեն ստեղծուիր ու ստեղծելու կարիք ալ չի զգացուիր: Լեզուները, փոխանակ արմատական բառերու յօրինումին դիմելու, կը դիմեն լեզուական նոր իրակութեան բառակերտութեան:

Բ. Ստացումաճախին Բառեր: Հայերէն ինքնատիպ ու ինքնուրոյն բառեր, որոնք ո՛չ փոխառութիւն են եւ ո՛չ ալ հնդեւրոպական: Այս երեք հազարէ աւելի արմատներու գոյութիւնը արդիւնք է վաղագոյն շրջանի լեզուներու խաչաւորման, որուն ընթացքին պարտաւոր որոշ լեզուներ իրենց հետքը ձգած են հայերէնի վրայ:

Գ. Գաւառական Բառեր: Այս բառերը ծնունդ են գաւառներու տարրեր խօսումաճխներու: Հայոց լեզուի շուրջ քառասուն բարբառներն ու ենթաբարբառները հազարաւոր բառեր հայթայթած են ճոխացնելով մեր բառամթերքը: Այսպիսով, ընթացիկ գործածութեան մէջ մտան՝ Թանապուր, նախապան, արտառոց եւ նման հազարաւոր բառեր: Փակագլիծի մէջ նշենք, որ գաւառական բառերու համադրումով զբաղած են Սահակ վրդ. Ամատունի, որ իր «Հայոց Բառ ու Բան» բառարանին մէջ գետեղած է շուրջ 15,000 բառ, եւ Հրաչեայ Աճառեան, որ իր «Հայերէն Գաւառական Բառարան»ին մէջ հաւաքած է 30,000 բառ:

Դ. Բառակազմական Հնարաւորութիւններ: Հայոց լեզուի բառակազմութեան միջոցները պարզապէս ապշեցուցիչ են ու անապառ: Ներկայիս, նոր բառեր կազմելու համար կը գործածուին արմատներն ու ձեւոյթները: Բաղադրութեան կամ բառաբարդութեան ճանապարհով մեր լեզուն ընդունակ է ստեղծել բաղադրեալ կամ բարդ հազարաւոր բառեր: Բառակազմական նախածանցները, միջածանցները եւ վերջածանցները մեծ հնարաւորութիւն կ'ընձեռեն լեզուին՝ բառակերտութեամբ զբաղելու: Լեզուական այս հնարաւորութիւնը առաջին առած է օտար բառերու անտեղի ներթափանցումին մեր լեզուէն ներս:

Ե. Բառայապաւումներ: Բառակազմութեան այս նոր տեսակը հնարաւոր դարձուց բառեր կազմելու՝ բառերու սկզբնագիրները իրար գօղելով. օրինակի համար, բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւնը դարձաւ Բուհ, իսկ Հայաստանի պետական հրատարակչութիւնը՝ Հայպետհրատ, եւն:

Զ. Բառապատճենումներ: Բառապատճենումը օտար բառի բառացի ու ճշգրիտ թարգմանութիւնն է: Ասիկա մեր լեզուի մէջ ընդհանուր երեւոյթ է: Մեր նախնիք եւս դիմած են այս միջոցին՝ պատճենելով լատինական, ասորական, եբրայական, յունական, եւ այլ լեզուներու բառեր: Այս տեսակէտէն, պէտք է ընդունիլ, որ ուռներէնը շատ մեծ դեր խաղցած է արեւելահայերէնի բառապաշարի հարստացման ուղղութեամբ: Բառապատճենումով ստացած ենք՝ ինքնաթիռ (ռուս. սամալիոթ), ինքնաեռ (սամավար), հիւրանոց (կաթինիցա), օրինաչափութիւն (գաբոնոմէրնոթ) եւ այլ բազմաթիւ բառեր: Արեւմտահայը, նոյն օրինակով, անգլերէնէ թարգմանելով ստացած է հետեւեալ բառերը՝ գորտածուկ (toadfish), արքայաքծիւ (king eagle), գորգացեց (carpet bug), ականախուռն (ear snail), ազատուղի (freeway), եւն:

Է. Միջազգային Բառափոխառութիւններ: Հայոց լեզուն չորս հազարէ աւելի բառ կամ արմատ փոխ առած է դրացի զանազան լեզուների՝ կամ իրրեւ արդիւնք փոխազդեցութեան, եւ կամ խիստ անհրաժեշտութեան: Փոխառու լեզուներու շարքին կը պատկանին՝ պարսկերէնը, արաբերէնը, յունարէնը, ասորերէնը, եբրայերէնը, թուրքերէնը, լատիներէնը, վրացերէնը եւ այլ լեզուներ: Հ. Հիւպէման, Ա. Մէյէ, իրենց աշխատութեանց մէջ, ինչպէս նաեւ հայ մեծանուն լեզուաբան՝ Հր. Աճառեան, իր «Հայոց լեզուի պատմութիւն» (Ա եւ Բ հատոր) եւ Արմատական Բառարանին մէջ նշած են բոլոր այս փոխառութիւնները՝ տալով անոնց ծագումն ու իմաստը:

Ը. Բայափոխութիւններ: Այս խումբին կը պատկանին բոլոր այն փոխառեալ բառերը, որոնց բայացումը հնարաւոր է հայոց լեզուի կանոններու համաձայն. օրինակ՝ նորմաւորել, օկուպացնել, եւն:

Թ. Բառարանային Բառեր: Հայերէնի բառադանձը Հարստացնելու ու ճոխացնելու տեսակէտէն մեծ է նաեւ բառարանագիրներու դերը: Բառարանները կուգան ոչ միայն խմբագրելու, այլեւ կանոնադրելու, ուղղելու, ձեւաւորելու եւ Հարստացնելու Հայ լեզուի բառերը: Հայոց լեզուն ունի ներկայիս բազմապիսի բառարաններ՝ արմատական, բացատրական, ուղղագրական – ուղղաօսական, ռազմական, բժշկական, գաւառական, լեզուաբանական, ծիսական, իրաւաբանական, շինարարական, դարձուածաբանական, կենսագրական, գրականագիտական եւն, որոնք կը պարփակեն Հազարաւոր մասնագիտական բառեր ու եզրեր: Եզրաբանական բառարանները կ'ընդգրկեն գիտութեան, արուեստի, ճարտարարուեստի ու այլ բազմաթիւ բնագաւառներու մասնագիտական եզրեր:

Հայ բառարանագիրներ մշտապէս դէմ յանդիման գտնուած են օտար բառերու, որոնց Համարժէք Հայերէն բառերը յաճախ պակասած են: Ի դիմաց այս լուրջ կարիքին, անոնք դիմած են բառակերտութեան ու ստեղծած իրենց անձնական գործնական կամ անգործնական բառերը: Մեծ Հայագէտ ու բառարանագիր՝ Նորայր Բիւզանդացի, իր Գաղղիերէն-Գրաբար մեծածաւալ բառարանին մէջ (Հրտ. 1884) գետեղած է «գնորահնար բառս կամ գնորաբանութիւնս», որոնք կամ ինքնաստեղծ են եւ կամ նորաստեղծ՝ ժամանակակից Հեղինակներու կողմէ: Ահա փունջ մը այդ բառերէն՝ ազդագրող (afficheur), ափաւոր (appaumé), բնակդմուխ (տարրագիտական բառ. inuline), սրճաղաց (moulin à café), պիտեան (արկղիկ, տուփ կարեւոր պիտոյից վանն ճանապարհի, nécessaire), Հիւանդանա (նաւ Հիւանդաց. vaisseau-hôpital), քարիեզենայ (բուսաբանական բառ. sauve-vie, rue de muraille), եւն:

1892 թուին, Մեսրոպ Նուպարեան Հրատարակեց իր Ֆրանսերէն-Հայերէն աշխարհիկ բառարանը, որուն յառաջաբանին մէջ Հեղինակը բացայայտօրէն կ'ընդունի, թէ իր ապրած շրջանին, մեր լեզուն «գրական եւ գիտական ըստ ամենայնի մշակեալ Ֆրանսերէնի մը կը ճակատէր դէմ առ դէմ, ճակատում՝ զոր Հնարին ընելու Համար Հարկ կը լինէր դիմել միահամուռ ամէն կարելի աղբիւրներու, քրքրել պրպտել չէ թէ միայն Հին եւ նորագոյն դարերու Հայերէնն ... այլ նաեւ անձանձիր ժողովել նորակազմ անթիւ բառեր՝ որոնց մէկ մասն արհեստային եւ գիտական»: Հեղինակը նախընտրած է յարատու «կարճ ու կոկիկ» բառերն ու հոմանիշները, քան թէ՛ «գրաբառի ինչ ինչ երկար եւ խժալուր բառերը»: Պօսելով նոր բառերու կազմութեան մասին, Մ. Նուպարեան կ'արտայայտէ այն մտածումը, որ պիտի խրախուսէր «որ իր նորաբանութիւնք՝ եթէ յաջող՝ պիտի ծառայեն Հայ լեզուի ճոխութեան, պիտի դիւրացնեն Թարգմանիչներու գործը, իսկ անյաջողք թերեւս դուռ պիտի բանան լաւագոյններու կերտման»: Յառաջաբանէն կ'իմանանք նաեւ որ Օտեան էֆէնտի ըսած ըլլայ, որ նորակերտ բառերուն «եթէ կէսը՝ քառորդն անգամ» ընդունուին Հատարակութեան կողմէ, այդքանն ալ կը բաւէ որ մեծ ծառայութիւն մատուցած ըլլայ Մ. Նուպարեան իր ժողովուրդին ու մշակոյթին:

Յառաջաբանի Բ. Հատուածին մէջ, Մ. Նուպարեան կը ջանայ Համոզիչ ձեւով բացատրել, որ «ի» մասնիկը իգականի յատկանիշներ բացայայտելու կարողութիւն ունի: Նոր բառեր կերտելու իր ճիգին մէջ, ան «առիւծ» բառի վրայ կ'աւելցնէ «ի» մասնիկը եւ կը ստանայ «առիւծի» բառը, իբրեւ՝ «էգ առիւծ»: Այսպիսով, «գայլ» բառին իգականը կ'ըլլայ «գայլի», «արծիւր արծուի» եւն: Զայս ստաջարկելէ ետք, «լեզուի օրէնքի դէմ մեղանշած չենք կրնար Համարուիլ ...» գրելով, թերեւս կ'ուզէ ցոյց տալ որ իր ըրածը կրնայ Հանրութեան կողմէ ընդունուիլ ու տարածուիլ: Ժամանակը ցոյց տուաւ անգործնականութիւնը այդ Հակաքերականական թելադրութեան:

Մ. Նուպարեանի բառարանին մէջ խաչանիշ կրող բառերը, որ հեղինակը ինք կազմած է, կ'անցնին հինգ հազարը: Տանք քանի մը նոյնչ աչդ բառերէն տարագարդ, խստագիծ (անգարդ, անժպիտ, austere), ստրկել (նուանել, ծառայեցնել. asservir), գրոշմաւորել (յատկանիշել, նշանագրել, caractériser), յուրան (ապակեայ շիշ ջուրի, carafe), հնդկտառ (հնդկիկ պատառ, indienne), մեքենորդ (machiniste), ոտնուռ (ձիու, եզի. javart), գերաստիճանութիւն (doctorat), եւն:

1896 թուականին, Եղիա Տէմիրճիպաշեան իր \$րանսերէն-Հայերէն բառարանի «Առ Ընթերցողս» վերնագրի տակ կը գրէ հետեւեալը. «Չորեքտասնամեայ խղճամիտ աշխատութեամբ յօրինուած նորայրեան ու նուպարեան զոյգ բառարանք պատրաստ գանձարաններ եղան ինձ համար: Այդ հոյակապ բառարաններուն վրայ իմոյս առաւելութիւնն նոր շինած բառերս կը կազմեն»: Հանրութեան օգտակար ըլլալու իր մարմաջին մէջ, ուրեմն, Եղիան ձեռնարկած է ոչ միայն բառարանագրութեան, այլեւ՝ բառակերտութեան: Ան կը յայտնէ թէ «մատենագրած պահուն» ստեղծած բառերը սովորաբար յաջող են, իսկ բառագիրքը յօրինած ատեն կազմած բառերը՝ անյաջող: Եղիան իր բառարանը գործածողներուն կը թելադրէ «զգուշեալ ընտրանօք» գործածել այնտեղ գտնուած բառերը, «զորս բնագրով՝ ականջով չինած եմ ... ինձ թոյլ չտալով յար գիտական համբերատար բառակազմութիւն»: Եղիան իր \$րանսերէն - Հայերէն գրականի բառարանի յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ թէ ինք կազմած է հազար բառ: Հ. Ս. Մըսրոյեան (1930 թ.) իր «Երկու խօսք»ին մէջ կ'ըսէ թէ Եղիա Տէմիրճիպաշեանին նորակերտ բառերը «քառասուն տարիներէ ի վեր մեր գրականութիւնը չկրցաւ իւրացնել» եւ «ժամանակը չնուիրագործեց զանոնք»:

Փրոֆ. Բ.Յ.Չաքմագճեան իր Անգլերէն-Հայերէն ընդարձակածաւալ բառարանի Յառաջաբանին մէջ կը գրէ. «Կան հազարաւոր բառեր, գիտական, գրական եւն. որոնք նոր են Անգլիաճայ բառարանի մը համար, եւ որոնցմէ շատերուն համար Հայերէն բառ մը կ'երտել անհրաժեշտ էր»: Յարգելի բառարանագիրքը կազմած է բազմաթիւ բառեր, սակայն, ինչպէս ինք կ'ըսէ, «անպատճառ Հայերէն բառեր գտնելու մարմաջին համամիտ չենք. կան բառեր որ չեն թարգմանուիր. կան ալ որ եթէ թարգմանուին իսկ անշնորհ եւ անճաշակ դուրս կուգան. այդպիսիներու պարագաներու մէջ ուղղակի Եւրոպական բառը որդեգրել աւելի նպատակայարմար է: Մենք չենք կրնար Չինական պարիսպ մը քաշել մեր լեզուին շուրջ, եւ եթէ քաշենք ալ յառաջգիմութեան սահմանը կը փակենք»: Պր. Չաքմագճեանի ինքնաստեղծ բառերը նշանակուած են վերջադիր աստղանիշով: Անոր նորակերտ բառերէն յիշենք հետեւեալները՝ երկարժեքիշ (double standard), կժածուկ (jugfish), ծայրատերեւ (jugulum), ասրածուկ (mallotus), ծամելոտն (malipes), նախակենդան (protozoic), վերափոխարկել (permute), եւն:

Ոչ միայն բառարանագիրներ, այլեւ գրողներ, հասարակական գործիչներ ու մանաւանդ թարգմանիչներ, զբաղած են բառակերտութեան արուեստով: Այսպէս, Է. դարուն, Թէոդորոս Գոթենաւոր կերտած է իր ոճին մասնայատուկ բազմաբարդ բառեր, ինչպէս հրաշալուստաճանչադեղնութիւն, լեռնագագաթնակատարահերձ, եւն: Մեր գրականութեան մէջ նշանաւոր է տասներորդ դարու հեղինակ ու իշխան Գրիգոր Մագիստրոս՝ իր խրթնաբանութեամբ ու խիստ բարդ բառերու ու ոճերու գործածութեամբ: Նորակերտ բառերով հրապարակ եկած է մի ոմն Վարդան Յունանեան, 1671 թուին: Հայագէտ Մատթիա Գարագաշեան կազմած է «մանրագէտ» ու «հեռագէտ» բառերը: Մեր դարաշրջանէն վերջներէ նահապետ Ռուսինեան, որ կազմած է իր անձնական բառերը բառկապ (իբրեւ չաղկապ), բառցոյց (իբրեւ բառարան): Թովմաս Թէրզեան հնարեց «սառնոյշ» բառը իբրեւ «պաղպաղակ» եւն, որոնցմէ ոչ մէկն ալ հող չգտնելով ի սպառ չքացած են:

Հայաստանի խորհրդային տարիներուն, հայութիւնը թեւակոխեց նոր ու ան-
նախընթաց շրջան, որուն ընթացքին փոխուեցան հասարակարդը, կենսամակարդակն
ու մշակոյթը: Նոր կենսապայմաններն իրենց հետ բերին նոր հասկացութիւններ ու
բառեր: Այս շրջանին, ջնջուեցան ու հրապարակէն ընդմիջտ անհետացան
նախախորհրդային շրջանին պատկանող բառեր, ինչպիսիք էին՝ հոգաբարձու,
ծխատէր քահանայ, ծուխ, գութան եւն, եւ անոնց փոխարէն հրապարակ եկան
հետեւեալ բառերը՝ կողխոզ, սովխոզ, սովետ, ռեսպուբլիկա, պիոներ, աշխօր,
գօրախին, վազքուղի եւ այլ նման հազարաւոր բառեր:

Խորհրդային շրջանին, արեւելահայերէնը թէ մէկ կողմէն քաղաքական,
տնտեսական ու մշակութային նորագոյն պայմաններէն ու իրավիճակէն ելլելով
սկսաւ նոր բառերով հարստացնել հայոց լեզուի գանձարանը, սակայ միւս կողմէն,
չարաչափելով իրեն տրուած այս բարեպատեհութիւնը, սկսաւ ռուսերէնի խողովակով
ողողել հայերէնը օտար բառերով: Ուղղակի բառապաշարի տեղաշարժ էր կարծէք
տեղի ունեցածը: Այս երեւոյթը արդարացնողներուն հիմնական
պատճառարանութիւնը այն էր, որ բառապաշարի տեղաշարժը արդիւնք էր հին
հասկացութիւններու, բառերու, ոճերու եւ դարձուածքներու աստիճանական
մահացման ու նորերու բացայայտման: Այս արտասովոր երեւոյթին ցաւալի ու
վնասաբեր կողմը այն եղաւ, որ մեր լեզուն անարդարօրէն ու մանաւանդ
անտեղիօրէն ծանրաբեռնուեցաւ օտարամուտ ու անախորժ բառերով, ինչպիսիք էին՝
կոնֆերանս, մայոր, տրադիցիա, ֆիլոլոգիա, օկրուզ, օկուլեար, կոնդենսացում,
կոմպրեսոր եւն: Հայերէնն անոնց համարժէք ունէր՝ համագումար, հրամանատար,
աւանդութիւն, բանասիրութիւն, շրջան, ակնապակի, խտացում, ճնշակ: Կարիք կա՞յ
նշելու որ ռուսերէնի ազդեցութիւնը արեւելահայերէնի վրայ այնքան զօրաւոր էր,
զգալի ու ակներեւ, որ որոշապէս փոխեց նաեւ արեւելահային
լեզուամտածողութիւնը: Կարգ մը ռուսական ոճեր ու դարձուածքներ ներկայիս կը
գործածուին իրրեւ հարազատ ձեւեր. այսպէս՝ «ամուսնանալ մէկի վրայ», «նամակ
գրել մէկի վրայ», «ծնուել գրագէտի ընտանիքում», «մեզ մօտ չկան վատ բարքեր»,
եւն:

Արեւմտահայ տաղանդաւոր բանաստեղծներէն՝ Միսաք Մեծարենց,
անդրադառնալով օտարամուտութեան, իրաւամբ կը գրէ. «Օգտուինք եւրոպական
լեզուներու նորանոր ու թարմ արտայայտութիւններէն, բայց չմոռնանք գրաբարին
յուրօրինակ շտեմարաններէն օգտուիլ մանաւանդ: Ինչո՞ւ մեր հացը գետին ձգենք ու
մուրացիկ, ուրիշին ետեւէն վազենք ...»:

Ինչպիսի՞ մօտեցում ցուցաբերեց Արեւմտահայը այս խիստ կարեւոր, բարդ ու
հրատապ հարցին: Արեւմտահայը եղաւ զգոյշ, խոհեմ, հեռատես. մնաց բծախնդիր եւ
աւանդապալ: Զանազ հայ ընտանի լեզուն գործածել ի դիմաց օտար բառերու:
Հայացուց եւ հայակնիք դրոշմաւորաւ իւրաքանչիւր բառին: Հեռու մնաց
օտարաբանութենէ՝ ուծանալու մտաւախութենէ եւ լեզուն խաթարելու, եղծելու
մտահոգութենէն մղուած: Կար նաեւ անչափ փոխառութեանց հարցը: Այստեղ, ի
մասնաւորի պէտք է յիշել «պոլսահայ բարբառի փոխառութեանց
չափազանցութիւնը», որուն հետեւանքով «Հայերէն բառերը խեղդուած էին
թուրքական բառերի հեղեղի մէջ»: Այս երեւոյթը պատճառ եղաւ որ մտաւորական
խաւը վերջնականապէս սթափի իր խոր թմբիրէն եւ զգուշաւոր միջոցներու դիմէ՝
կանխելու համար լեզուի անդարձ կորուստը: Հր. Աճառեան իր «Հայոց լեզուի
պատմութիւն» գրքի երկրորդ հատորին մէջ, ուր կը խօսի աշխարհաբարի կամ նոր
հայերէնի յառաջացման ու զարգացման մասին, կ'անդրադառնայ այն կարեւոր
երեւոյթին, որ Պոլսոյ մէջ, Ժ.Թ. դարու կէսերուն եւ վերջերուն, ընդհանուր շարժում
կար օտար բառերը հայացնելու: Թուրքերէն բառերը կը հայացուէին իսկ չգտնուելու
պարագային՝ նորերը կը կերտուէին: Հայոց լեզուի բարենորոգիչները հետեւողական
մեծ աշխատանք կատարեցին լեզուն մաքրազտելու օտար տարրերէն եւ այն օժտելու
նոր ու հարազատ բառերով: Այս «օտարամերժ ոգին» արեւմտահայը գորդաբեց նաեւ

«Եւրոպական բառերի հանդէպ»: Չհանդուրժեց ո՛չ մէկ օտար բառ: Օտար բառերու անհանդուրժելիութիւնն իբրեւ հիմնական ունենալով, արեւմտահայը այժմ այս ավերակ վրայ կը գործածէ՝ որմագդ (poster), արտահոսք (influx), բազմահամադրական (polysynthetic), ներմաքմաւորեալ (incorporative), լսող-տեսողական (audio-visual), ազդալոյս (traffic light), արճիտ (caffeine), իւղցան կամ եղցան (gravy), կուտակիչ (battery), հեռարձակում (telethon), հեռատիպ (fax), ելեքտրասնուցիչ (generator), նաւագնացութիւն (cruise), ծրագրաւուծում (deprogramming), կենսոլորտ (environment), եւն:

Բառակերտութեամբ կը զբաղի քիչ թէ շատ ամէն գրագէտ: Բառաշինութիւնը արուեստ է: Կը պահանջէ բազմատեղեակութիւն հին ու նոր արմատներու եւ ածանցներու, բարձր ճաշակ, ներքին զգացողութիւն ու նրբաճանաչում: Այս օտար ավերակ վրայ, ներկայ կենսապայմաններէն ելլելով, կարիքը կը գգանք նոր բառերու, որպէսզի կարենանք ճշդագոյնա եւ հարազատագոյնա արտայայտուիլ: Կ'օգտուինք հայոց լեզուի բառազանձը հարստացնելու համար սահմանուած ու ընձեռուած բոլոր հնարաւոր միջոցներէն (բառակազմութեան օրէնքներ, բարդացում՝ իսկական բարդութիւն, անիսկական բարդութիւն, ածանցում, յապաւում) եւ կը ատեղծենք մեր գիտութեան ու ճաշակին համաձայն բառեր: Ձայս քանիէ ետք, պէտք է հրապարակա խոստովանինք, որ ամէն ոք չունի բացառիկ շնորհն ու նուրբ ճաշակը՝ մնայուն, ճկուն ու գեղեցիկ բառեր կերտելու: Գեղեցիկ ու գործնական բառեր են ներկայիս՝ կրթաշրջան, դրամարշաւ, ընտրապայքար, հայեցակարգ, մայրուղի, եւն: Ասոնց աւելնի՞նք հրապարակը լեցուն է բազում այլ բառերով, որոնք հեռու են գործնական ըլլալէ. օրինակ փոշակուլ (գորգի մէքենայ), չողեզուութան (թրաքթոր), եւն: Բառակազմութեան մէջ նկատի պէտք է ունենանք հետեւեալ կենսական կէտերը, եթէ կը փափաքինք որ նորակերտ բառը մնայ մշտական գործածութեան մէջ եւ մաս կազմէ մեր լեզուի բառամթերքին:—

Ա. Կազմել կարճ, կոկիկ, դիպուկ, դիւրահաշու, փորժաւոր, հանրամատչելի ու գործնական բառեր: Բառական յաջող բառեր են՝ սահիկ (slide), արճիտ (caffeine), ճչակ (horn), հեռատիպ (fax), եւն:

Բ. Խուսափիլ օտար արմատներ գործածելէ եւ դիմել գրաբարի կամ աշխարհաբարի արմատ բառերուն՝ կազմելու նորանոր բառեր. այսպէս, փոխանակ «նորմալորել» բայը գործածելու, առնել «կանոնաւորել» բայը, եւն:

Գ. Հեռու մնալ բառարանային, անգործածելի դարձած, բորբոսնած ու արուեստական բառային կաղապարներէ: Վերցնել միայն կենսաոճակութիւն ունեցող ու կենք բուրոյ արմատները. օրինակ, բառարաններուն մէջ կը գտնենք «տուրմ, կոլահատ» բառերը իբրեւ «չոքոյայ», կամ «ցքի» իբրեւ «անուշահոտ»: Ո՛վ կը յանդգնի այսօր այս բառերը գործածել մանաւանդ իրենց ածանցեալ ու բարդացեալ ձեւերուն մէջ (օր. տրմային, տրմատուն, տրմահամ, ցքահոտ): Պէտք է մէկընդմիջ տ հրաժարիլ անգործնական բառերէ եւ հետամուտ ըլլալ նորերու կազմութեան: Լեզուները բարեշրջման մէջ են անդադար: Կը մերժեն խորթն ու անատկորը եւ կ'ընդունին պարզ, գեղեցիկը ու հնչեղը:

Աճառեան կ'ըսէ: «Ընդհանրապէս մեր մէջ բացասական կարծիք է տիրում նորակերտ բառերի հանդէպ, որոնք անարգական ձեւով էլ կոչում ենք "թխած բառ": Այս բանը սխալ է ընդհանրապէս նորակերտ բառերի մեծ մասի համար»: Այս անցեալի անխմատ ու վնասակար վերաբերմունքը դէպի բառակերտութիւնը հիմնական փոփոխութեան ու վերանայման կը կարօտի եթէ չենք ուզեր լճացնել ու անշարժացնել հայոց լեզուն:

Ներկայիս, մեր հոգեւոր գրականութեան մէջ, բառակերտութեան ճիւղին մէջ, իր մեծ նպաստը կը բերէ Գարեգին Ա. Կաթողիկոս, որ իր բարձրաճաշակ, նորագէտ ու գեղեցկահիւս բառերով կը զարդարէ իր գրութիւնները: Մի քանի տարի առաջ, անձնական հանդիպումի մը ընթացքին, երբ նիւթը բառակերտութեան արուեստի վրայ էր, Վեհափառին ուշադրութեան յանձնեցի իր գիրքերուն մէջ գործածուած ինքնատեղծ բառերու պարագան: Վեհափառը յայտնեց որ ինք յատուկ ջանք չի թափեր նոր բառեր կերտելու, այլ իր մօտ այդ երեւոյթը ինքնարուեստ է, որ է ըսել՝ բառերը կը կազմուին առանց դժուարութեան ու գերազոյն ճիգի: Յիշատակենք Վեհափառին բառերէն հետեւեալները՝ հայաղել, հայուղի, հայազնաց, հոգեմտաւոր, հոգեձուլարան, հոգեմշակութիւն, վերաբիւրեղացում, վերհաղորդութիւն, ինքնանուիրում, ինքնըմբռնում, ինքնակերտում, ինքնավատնում, ինքնատուերացում, ինքնիրագործում, սովորութեանականացում, լուսաւորչակնիք, Աստուածածառագայթ, Յիսուսագգեստ, երկնագլիծ, աւետարանագլիծ, եւն:

Բնական է, կարելի չէ գուշակել թէ ո՛ր բառերը հոգ գտնելով պիտի ընդհանրանան. ժամանակը ցոյց պիտի տայ անոնց մնայուն կամ կարճատեւ ըլլալը: Իւրաքանչիւր բառի արմատացումն ու տարածումը անտարակոյս կախուած է ժողովուրդի գործածութենէն: Ժողովուրդը ինք կը տնօրինէ բառերու ճակատագիրը: Մինչ այդ, սակայն, բառակերտութեան արուեստը կը շարունակուի գոհացում տալու գիտութեան, արուեստի եւ այլ բազմաթիւ բնագաւառներու տեղծած պահանջներուն:

Այստեղ, մեր գրութեան աւարտին, յարմար կը համարենք յիշատակել որ հայոց լեզուն ներկայիս խիստ կարիք կը զգայ «Նորակերտ Բառերու Բառարան»ի, ուր գետնդուած ըլլան ոչ միայն նորակազմ բառերը, անոնց իմաստն ու համապատասխան օտար բառերը, այլեւ նշուի անոնց հեղինակը, տեղն ու ժամանակը: Աճառեան իր «Արմատական Բառարան»ի մէջ հաւաքած է չորս հազարէ աւելի նորակերտ բառեր: «Այս թիւը շատ ու շատ մեծանալու կարիք ունի», կը գրէ յարգելի գիտնականը:

ԶԵՆՈՐ ՔԶՆՅ. ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ